ȘEDINȚA PLENARĂ

<https://doi.org/10.52603/9789975333788.01>

CONTRIBUȚII LA MUZEOGRAFIA ETNOGRAFICĂ – SAVANTUL PETRE ȘTEFĂNUCĂ

Elena PLOȘNIȚA

Muzeul Național de Istorie a Moldovei

Contributions to ethnographic museography: the scholar Petre Ștefănuță

One of the main figures of the Romanian ethnographic museography of the interwar period was Petre Ștefănuță, the first Bessarabian who developed the concept of an ethnographic museum and for the first time expressed the idea of organizing a Bessarabian ethnographic museum in Chișinău.

The author makes an analysis of the concept elaborated by P. Ștefănuță, concluding that the scientist defined an ethnographic museum as:

- a means of saving and researching the ethnographic heritage and as a real living school of knowledge of the Romanian people between the Prut and the Dniester;
- a scientific institution discussing a broad issue, that of integrating ethnology into history and, in its light, the relationship between a historical museum and an ethnographic museum;
- a general museum, whose collections are based on a large typological diversity of cultural values, but with an emphasis on folk architecture and traditional techniques;
- a repository of intangible heritage, suggesting that elements of this heritage be collected from peasants who are keepers of old beliefs and customs.

P. Ștefănuță believed that the developed concept can be implemented only when the necessity and usefulness of the ethnographic museum for Bessarabia is realized by the whole society.

Keywords: Bessarabia, ethnographic museum, concept, traditional technique, folk architecture.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea în etnografie are loc o sistematizare domenală, iar în muzeografia europeană sunt instituționalizate noi domenii. Este vorba de muzeul tehnic și muzeul etnografic. Astfel „pentru demonstrarea etnicității, a originii națiunilor și a popoarelor, dar și ca o reacție naturală față de evoluția rapidă prin tehnică a societății tradiționale se înființează muzeele etnografice” (Oprîș 1994: 11). În această perioadă, în Basarabia sunt înregistrate diverse colecții etnografice. Bunurile etnografice și de artă populară nu lipsesc din expozițiile basarabene, organizate în ținut începând cu anul 1847. Anume în acest an la Chișinău este organizată prima expoziție agricolă și de industrie casnică în cadrul căreia au fost etalate diverse categorii de piese etnografice. Documentele vremii subliniază: „covoarele moldovenești sunt extraordinare, cu culori vii și desen distins, ele merită o atenție deosebită, fiind mai trainice decât cele englezești, ele ar putea fi propuse pe orice piață de desfacere. Covoarele basarabene servesc drept dovadă a traiului îmbelșugat al localni-

cilor. Important este că în Basarabia nu există nici o locuință fără covoare, lăicere” (Ploșnița 1998: 41). Piese etnografice vor fi etalate și în expozițiile organizate în diverse gubernii ale Imperiului Rus, inclusiv la prima expoziție etnografică din Rusia, care a avut loc la Manej, Moscova, între 24 aprilie – 19 iunie 1867. În anul 1852 la Chișinău a fost lansată ideea creării unui muzeu agricol. Propunerea a venit din partea Comitetului Societății Imperiale Agricole din sudul Rusiei. Tentativa de organizare a unei instituții muzeale cu profil etnografic nu a avut sorti de izbândă – nu a putut fi identificat un spațiu pentru viitorul muzeu. Organizarea și participarea basarabenilor la expozițiile agricole și de industrie casnică au avut un impact benefic asupra dezvoltării agriculturii și cu consecințe importante pentru păstrarea culturii tradiționale. Putem afirma că la sfârșitul secolului al XIX-lea în Basarabia exista necesitatea de a reprezenta muzeografic realitățile etnografice. În această perioadă sunt căutate căi de salvare a artei și culturii tradiționale țărănești. Intelectualii basarabeni înțelegeau că fenomenul civilizației rurale trebuie salvat, adăpostind o parte din piesele etnografice în instituții muzeale. Astfel, toate muzeele Basarabiei, apărute în epoca modernă au considerat necesar, indiferent de profil, de a crea colecții etnografice de patrimoniu. Ba mai mult, la Muzeul Zemstvei, în 1906 va fi creată o secție de etnografie. Cercetătorul român Ioan Opriș consideră că începuturile și evoluția muzeografiei etnografice la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX se datorează, în primul rând, cercetătorilor, oamenilor de cultură care și-au îndreptat atenția spre cultura tradițională, fiind conștienți de evoluția societății spre urbanizare, industrializare. Anume ei au cerut salvarea, culegerea materialului etnografic și păstrarea lui în instituțiile muzeale, crearea de muzee satești, muzee etnografice. Iar următoarea etapă istorică – perioada interbelică va fi una de referință pentru etnografia românească – etnografia ca disciplină a fost introdusă în sistemul de pregătire universitară. Sunt organizate primele cercetări etnografice de teren, inițiate de Romulus Vuia în Ardeal. Anume în această perioadă se conturează două școli etnografice – Școala etnografică de la Cluj (1929) și Școala Muzeului social la București (1936). În perioada interbelică, datorită strădaniilor Școlii sociologice de la București, ale Institutului Social Român, în multe localități rurale, în căminele culturale vor fi create micro-muzee de etnografie. Menționăm aici, că în programul de cercetare a Institutului Social Român din Basarabia era inclusă și sarcina culegerii materialului etnografic pentru un viitor muzeu etnografic al Basarabiei. Prin Școala sociologică din București apar primele muzee etnografice în aer liber. Astfel, în 1922 va fi deschis la Cluj, datorită strădaniilor lui Romulus Vuia, iar în 1936 la București va fi creat Muzeul Satului, inițiativa și conceptul de muzeu aparținând lui Dimitrie Gusti. Unul din discipolii lui D. Gusti, și unul din teziștii muzeografiei etnografice românești a fost basarabeanul Petre Ștefănuță. O figură de primă mărime, el a făcut parte din echipele studențești de sub conducerea lui D. Gusti, care a organizat campanii monografice de cercetare a satelor basarabene. El și-a expus ideile sale privind muzeografia etnografică de nenumărate ori în cadrul unor cercetări de teren, la facultate, în cadrul unor manifestări științifice, în publicații

de specialitate: *Sociologia românească*, *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia*. Anume P. Ștefănuță, a fost primul basarabean, intelectual luminat care a elaborat, prezentat, publicat și promovat conceptul unui muzeu de etnografie. A formulat pentru întâia oară ideea oportunității organizării la Chișinău a unui muzeu de etnografie, având în vedere că muzeele etnografice sunt „depozitare a civilizației unui popor, prin materialul lor prezintă imaginea vieții și a civilizației poporului nostru”. În opinia lui P. Ștefănuță, muzeul avea o semnificație culturală majoră și urma să salveze patrimoniul etnografic al Basarabiei pentru generațiile viitoare. Elaborând acest concept P. Ștefănuță milita „pentru necesitatea conservării civilizației țărănești, fiind adeptul și susținătorul lui D. Gusti, care considera că muzeul etnografic trebuie făcut pe tipuri de sate, pe zone, cu obiecte aranjate cum sunt ele în realitate, nu în standuri, ci în băutura din gospodăriile țărănești” (Ovidiu Bădina 1966: 296). Iar în anul 1933 a publicat concepția sa despre un muzeu etnografic al Basarabiei. Chiar de la început sociologul subliniază că „etnografia, știința cunoașterii popoarelor a luat după război o mare dezvoltare în toate țările. Campanii de cercetări etnografice au pătruns în regiunile cele mai retrase și mai ascunse ale globului cu scopul de a descoperi, de a arunca lumină, de a pătrunde sensul vieții în cele mai intime manifestări ale popoarelor. În acest scop au fost organizate în toate țările biblioteci de scrieri etnografice și muzee” (Ștefănuță 1933: 296). După o asemenea menționare, sociologul constată că în România încă nu a fost organizat un muzeu de etnografie central, altfel spus, național, dar precizează că încercări de a organiza muzee cu profil etnografic și chiar rezultate concrete există în toate regiunile României, „excepție făcând doar Basarabia, care și din acest punct de vedere rămâne tot la urmă”. Și în același timp menționează existența unei secții de etnografie la Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău, dar consideră că „colecția este lipsită de coeziune și modul cum sunt prezentate piesele este insuficient științific. Piesele sunt aranjate după județe cu indicarea donatorului. Nu se poate cunoaște data și satul din care au fost colecționate, vârsta pieselor, numele, categoria socială și naționalitatea persoanelor de la care s-au colecționat piesele, întinderea acestei industrii în regiunea respectivă, modul de întrebuințare a uneltelor, fotografii și schițe explicative (Ștefănuță 1933: 296). Piesele prezentate în expoziția muzeului, sociologul le percepe ca adevărate opere de artă, dar consideră că într-un muzeu de etnografie trebuie să fie etalate nu numai obiecte de artă populară, dar „orice lucru care ne aduce o dovadă de civilizația și cultura unui neam, trebuie adunate toate instrumentele în legătură cu ocupațiile locuitorilor: agricultură, păstorit, pescuit, vânătoare, port popular, unelte și produse ale industriei casnice. O atenție deosebită trebuie acordată colecționării obiectelor ce aduc o mărturie asupra credințelor, superstițiilor și obiceiurilor poporului român”. În concluzie, cu referire la secția de etnografie a muzeului, autorul conceptului, admite că „așa cum este organizată secția muzeului, ea poate îndeplini cel mult un rol educativ și nicidecum nu poate fi folosită în cercetări științifice”. Autorul continuă pe aceeași notă critică analiza colecției etnografice a muzeului, subliniind că după Primul Război Mon-

dial din lipsa de resurse financiare nu s-au făcut eforturi de a completa colecția, ba mai mult consideră că printre intelectualii basarabeni nu există oameni cu preocupări etnografice, care ar putea susține sau atrage atenția opiniei publice asupra acestui muzeu. Autorul considera că „Muzeul național din Chișinău și micile muzee județene din întreg cuprinsul Basarabiei au foarte bogat înzestrate secțiile de științe naturale: zoologie, botanică, mineralogie, agricultură, iar cât privește secțiile etnografice de la toate aceste muzee nu cuprind decât obiecte donate sau colectate întâmplător” (Ștefănuță 1991: 236). P. Ștefănuță era convins că „lumea satelor din această provincie cuprinde o mulțime de comori etnografice care, din cauza prefacerilor prin care trece viața, se pierd dacă nu se va găsi atenție și sprijin din partea statului și instituțiilor de cultură ca să fie culese. Cu puțină străduință din partea intelectualilor locali, însuflețiți de dragostea de neam, s-ar putea organiza cu cheltuieli reduse un bogat muzeu etnografic, adevărată școală vie de cunoaștere a poporului românesc din această provincie”. Deci sociologul concepe muzeul etnografic al Basarabiei ca o adevărată școală vie de cunoaștere, adică instituția muzeală trebuie să fie una de cercetare și în același timp accesibilă publicului larg. În continuare, în expunerea conceptului său, autorul relatează despre obiectele de mare semnificație pentru cunoașterea civilizației și culturii românilor, referindu-se la morile subterane care se mai întâlnesc doar în Basarabia, aducând cazuri concrete – Cigărleni, județul Lăpușna și Gura Galbenei, județul Tighina. Un alt obiect etnografic important pus în discuție a fost teascul de zdrobit struguri lucrat în întregime de lemnari moldoveni. După analiza acestor două obiecte etnografice, de tehnică tradițională, P. Ștefănuță trece la portul popular, subliniind că portul național este astăzi aproape în întregime urbanizat și totuși urme de port vechi se mai găsesc în unele localități, mai ales în satele mai aproape de Prut, menționând acele elemente ale portului popular care mai persistă în unele sate, iar spre Nistru portul românesc a fost înlocuit cu timpul sau au fost împrumutate multe elemente ucrainene. Autorul scoate în evidență și casa mare a românilor din Basarabia, subliniind curățenia, rânduiala și aranjarea lucrurilor cu multe produse ale industriei casnice, dar și cu comodul care pătrunde în locul lăzii de zestre, altfel spus, în opinia autorului, orașul pătrunde la sate sub toate formele. P. Ștefănuță considera că într-un muzeu etnografic nu poate lipsi casa mare moldovenească. După o prezentare esențială a semnificației casei mari, autorul trece la o analiză a conglomeratului etnic din sudul și nordul Basarabiei, făcând o analiză a celor împrumutate de la o etnie la alta. P. Ștefănuță consideră că „un muzeu etnografic nu trebuie să fie un depozit mort de relicve, ci prin organizarea sistematică a cercetărilor și prezentarea științifică a materialului să devină o instituție vie de cunoaștere a neamului. Numai astfel își poate îndeplini marele rol educativ și național”.

În conceptul lui el a specificat și criteriile de colectare și dezvoltare a patrimoniului etnografic pentru muzeu central – la bază erau pusă secția de Etnografie a Muzeului de Istorie Naturală din Chișinău și colecțiile muzeelor sătești deschise în căminele culturale ale satelor basarabene. Autorul conceptului vine cu

posibilități concrete de realizare:

- dragoste și interese din partea intelectualității basarabene de a cunoaște civilizația și cultura românilor dintre Prut și Nistru;
- statul și societățile culturale trebuie să sprijine financiar această instituție de mare utilitate națională;
- administrația românească nu trebuie să economisească banii, atunci când este vorba de crearea instituțiilor culturale din Basarabia, care mai mult de 100 de ani a fost sub stăpânire străină;
- organizarea de muzee etnografice în căminele culturale în care să fie oglindită viața satului în trecut și prezent; prin aceste muzee s-ar putea colecta material etnografic pentru un muzeu specializat, național la Chișinău;
- secția etnografică din Muzeul de Istorie Naturală din Chișinău ar putea fi transformată într-o unitate independentă și prin organizarea științifică a cercetărilor și o dezvoltare serioasă a colecțiilor s-ar putea să se creeze în același local un muzeu etnografic independent.

Un rol important în organizarea viitorului muzeu etnografic al Basarabiei, P. Ștefănuță atribuia Institutului Social Român din Basarabia. Astfel una din sarcinile Institutului era „organizarea unui muzeu sociologic al Basarabiei, sau până la rezolvarea problemei localului, colaborarea cu Muzeul de Istorie Națională din Chișinău. În concepția Institutului, un muzeu sociologic nu trebuie să fie un depozit mort de relicve, ci prin o organizare sistematică a cercetărilor pe probleme și prin o prezentare științifică a materialului colectat, trebuie să devină o școală vie de cunoaștere a neamului” (Ștefănuță 1991: 244). P. Ștefănuță participă la cercetările monografice a satelor basarabene în echipele studențești ale lui D. Gusti. În cercetările monografice ale Institutului Social Român din Basarabia de la Iurceni și Nișcani a fost adunată o colecție de piese etnografice. Astfel, cum nota P. Ștefănuță, „de la Iurceni, avem peste 60 de modele de piese ceramice care se lucrează în acest sat și unele necesare olăritului. Tot de la Iurceni am achiziționat pentru muzeu o moară de vânt, lucrată de un băiat de 15 ani. De la Nișcani am adunat 100 de pachete cu plante medicinale, un herbar cu flora regiunii, o colecție de 50 de vase (talgere) de lemn, două ulcioare de alamă vechi, două talgere de lemn, o rășniță, o călcătoare, un plug de lemn și alte obiecte mai mărunte. Toate aceste obiecte vor fi expuse la Muzeul Național din Chișinău” (Ștefănuță 1991: 240). Cu obiectele colectate în cadrul cercetărilor monografice a satelor Iurceni și Nișcani, Institutul Social Român din Basarabia va participa la Expoziția Echipelor Studențești la București din Parcul Carol în anul 1935, iar după închiderea expoziției, la inițiativa lui P. Ștefănuță la Iurceni va fi creat un Muzeu al ceramicii, un muzeu original născut de comunitate și pentru comunitate, care a ținut cont de sugestiile lui N. Iorga care considera că trebuie judecată tendința de uniformizare, de a face pretutindeni lucruri care sunt pentru orice loc și care de fapt nu sunt pentru niciunul. La 5 ianuarie 1940, Institutul Social Român din Basarabia a trimis Institutului Social Român din București un Raport de activitate, semnat de președinte și de secretarul Institutului P. Ștefănuță. Din programul Institutului secretarul subliniază necesitatea orga-

nizării unui muzeu sociologic al Basarabiei, care să oglindească viața satelor și orașelor sub raportul muncii, uneltelor, artei populare și datinilor. Cu ocazia cercetărilor monografice de la sate s-au adunat numeroase obiecte de interes muzeologic și s-au scos peste 1.000 de fotografii, cu care se va organiza un muzeu al Institutului.

Savantul era îngrijorat de procesul de urbanizare și dispariție treptată a arhitecturii populare, el îndemna pe cei interesați de etnografia basarabeană să contribuie la dezvoltarea ei, să creeze muzee etnografice. El aprecia rolul muzeelor sătești de etnografie pentru păstrarea urmelor vieții materiale și spirituale a românilor basarabeni. El recomanda căminelor culturale să-și extindă interesul de valorificare a patrimoniului etnografic și asupra construcțiilor de tot felul – case, fântâni, cișmele, mori, declarându-le monumente etnografice, care trebuie salvate de la distrugere. Și în același timp considera că necesitatea și utilitatea muzeului etnografic pentru Basarabia trebuie să fie conștientizată de întreaga societate și că „nicăieri nu se impune cu atâta urgență opera de cunoaștere a satelor din Basarabia”.

În concluzie este necesar să menționăm că savantul basarabean P. Ștefănuță, a definit muzeul de etnografie ca:

- un mijloc de salvare și cercetare a patrimoniului etnografic și ca o adevărată școală vie de cunoaștere a poporului român dintre Prut și Nistru;

- instituție științifică, punând în discuție o problemă amplă, aceea a integrării etnologiei în istorie și în lumina acesteia cea a raporturilor dintre muzeul de istorie și cel de etnografie;

- muzeu cu caracter general, cu un patrimoniu bazat pe o mare diversitate tipologică a bunurilor culturale, dar cu accentul pe arhitectura populară și tehnica tradițională;

- prezența patrimoniului imaterial, propunând ca elementele acestui patrimoniu să fie colectate de la țărani care sunt păstrători de credință și obiceiuri vechi.

P. Ștefănuță considera că conceptul elaborat poate fi instituționalizat doar atunci când necesitatea și utilitatea muzeului etnografic pentru Basarabia va fi conștientizată de întreaga societate, el condamnă indiferența societății față de păstrarea și valorificarea patrimoniului etnografic. El recomanda muzeul ca o instituție cu o valoare științifică deosebită, ca un muzeu modern, ca o permanentă lecție vie de istorie și tradiții a neamului românesc, cu o prezentare largă a tehnicii populare, remarcând valoarea de excepție a arhitecturii de lemn.

Bibliografie

Bădina Ovidiu. Dimitrie Gusti și Muzeul Satului Românesc. În: Revista muzeelor. București, 1966, nr. 4, 294-297.

Oprea Ioan. Istoria muzeelor din România. București: Editura Museion, 1994. 154 p.

Ploșnița Elena. Muzeul basarabean în fluxul istoriei. Chișinău: Civitas, 1998. 152 p.

Ștefănuță Petre. Pentru un muzeu etnografic al Basarabiei. În: Arhivele Basarabiei, 1933, nr. 4, 296-302.

Ștefănuță Petre Folclor și tradiții populare. Vol. 2. Chișinău: Editura Știința, 1991. 509 p.

Elena PLOȘNIȚA, doctor habilitat în istorie, Muzeul Național de Istorie a Moldovei (Chișinău, Republica Moldova).

E-mai: rackayskaine@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9061-3369>